

הרב יצחק אבי רונס תפילה למותו של זקן מופלג שאינו סובל מייסורים והימנעות מהארכת חייו

- הקדמה
- תפילה למותו של חולה המתייסר
- מקור ההיתר להתפלל על חולה שסובל מייסורים
- תפילה למותו של אדם שאינו מתייסר
- החיים כזכות או כעול ומעמסה?
- האם ההיתר להתפלל מלמד על דברים נוספים גם כן?
- סיכום

ידועים דברי הר"ן שמותר לבקש רחמים על חולה הסובל מייסורים שימות במאמר זה עוסק הרב יצחק אבי רונס בשאלה מורכבת יותר, מה הדין כשהחולה אינו מיוסר בייסורים, אלא הוא זקן שחש שתפקידו בעולם הסתיים הכל מסכימים שאסור לעשות שום מעשה לקרב מיתתו, אבל עולה מן המקורות שמותר להתפלל למותו של זקן שנמצא בתחושת אובדן ערך ומשמעות במצבים מורכבים נוספים, דוגמת דמנציה מתקדמת, יש שאמרו שמותר להימנע מטיפולים מאריכי חיים החיים הם זכות ומתנה, ובמצבים מסוימים איכות חייו של האדם מאפשרת לו לקבוע אם הוא מעוניין בהם

הרב יצחק אבי רונס

תפילה למותו של זקן מופלג שאינו סובל מייסורים והימנעות מהארכת חייו

הקדמה

הרב בקשי דורון מספר שכאשר ביקר את אמו לאחר שהגיעה לזקנה מופלגת היא הפצירה בו שיתפלל למותה. הוא מתאר כיצד אמו היתה כבר אחר גיל מאה שנים ומרותקת למיטתה, אך עדיין בדעה צלולה "מכירה את כולם, ומקבלת כל אדם בסבר פנים יפות". בקשתה החוזרת ונשנית כי בנה יתפלל למותה, נבעה לדבריו "מרוב עדינותה ואצילותה", מכיוון שהיא חשה שלא בנוח מהמחשבה שבחולשתה הגופנית היא מהווה מעמסה על בני משפחתה. כפי שמסביר הרב בקשי דורון, למרות המאמצים שנעשו על ידי בני המשפחה להעניק לה הרגשה טובה, היא היתה שבה ואומרת "למה לי חיים?" ו"טוב מותי מחיי!" (שו"ת בנין אב ו, מד).

הרב בקשי מתאר כיצד סבר תחילה שאין להישמע לבקשתה כיון שהבקשה מנוגדת להלכה שמצווה על האדם לחיות, וממילא אין כל חיוב על הבן למלא את רצון ההורה בכגון דא. הוא מוסיף ומדייק שאילו מדובר היה במציאות שונה, שבה האמא סובלת מייסורים קשים כך "שלעוצם ייסוריו ומכאוביו נבחר לו מוות מחיים, ואין בכוחו לשאת עוד את סבלו", היה מקום להתפלל למותה, "אבל כשהייסורים והצער אינם קשים מנשוא, ורצון החולה הוא בעיקר להיפטר מן העולם", "בכגון דא ודאי שאסור להתפלל כפי שביקשה"¹.

במאמר זה נבקש לבחון שאלה זו ולהציע כי ניתן לראות שהתורה מכירה ברצון האדם לחיות חיים של כבוד, וממילא יש מקום למלא את בקשת האם, ולא עוד אלא שבמקרים מעין אלה יש מקום אף להיענות לרצון האדם המבקש שיימנעו מהארכת חייו.

תפילה למותו של חולה המתייסר

המקור לכך שיש היתר להתפלל למותו של חולה הסובל מייסורים קשים מצוי

1. הרב בקשי הכריע למעשה שאין מקום להיענות לבקשת אמו, אך מנגד הוא נמנע גם מלהתפלל עליה שתחיה ותאריך ימים.

בדברי הר"ן (נדרים מ, א, 'עליו רחמים'), שכתב ש"פעמים שצריך לבקש רחמים על החולה שימות. כגון שמצטער החולה בחליו הרבה ואי אפשר לו שיחיה", והביא תימוכין לכך מהמסופר על שפחתו של רבי (כתובות קד, א), שלאחר שראתה בצערו של רבי התפללה למותו ו"אמרה יהי רצון שיכופו העליונים את התחתונים – כלומר דלימות רבי".

דברי הר"ן הללו, שקובעים שמותר להתפלל על מותו של חולה ש"מחלתו אנושה שאין לו מנוס ממנה ומתפתל ביסוריו", ואין צורך "לחשוב על רגעי חיי אנוש בעולם הזה היקרים מפז", כניסוחו של הציץ אליעזר (חלק ה, רמת רחל סי' ה), לא הובאו להלכה בטור, והדברים אינם מוזכרים בשולחן ערוך ובנושאי כליו, ומכאן הסיק הציץ אליעזר שדברי הר"ן נדחו מההלכה.²

אולם רבים מהאחרונים ראו את הדברים אחרת. הרב יששכר גולדשטיין חלק בתקיפות על טענתו זו של הציץ אליעזר, וכתב ש"אין חולק" על זה שמותר להתפלל בעד מותו של אדם שסובל ייסורים קשים ו"אומר לנו שהוא אינו רוצה לסבול יסורין כאלה" (אהל יששכר סי' פג).

בדומה לכך, הרב חיים דוד הלוי (מים חיים ג, לו) ציין, שבספרי גדולי הפוסקים הראשונים לא מצינו מפורשות היתר להתפלל על חולה שימות, אך מצד שני גם לא מצינו בדבריהם הוראה האוסרת זאת. ומול שתיקת הפוסקים הראשונים, מצינו מבין "גדולי פוסקי הדורות האחרונים" כאלה שכתבו מפורשות להתיר תפילה כזו. הרב הלוי מציין בהקשר לכך את דברי הערוך השולחן (יו"ד שלה, ג), "דלפעמים יש לבקש רחמים שימות כגון שיש לו יסורין הרבה בחליו ואי אפשר לו שיחיה", כמו גם דברי הרב חיים פלאגי (חקקי לב יו"ד נ) שחילק בין בני המשפחה הקרובים של החולה, לבין מכריו ומבקשי טובתו הרחוקים יותר. בנוגע לראשונים כתב שאין להם להתפלל על מות החולה, אך התיר למכרים הרחוקים יותר להתפלל על מותו.³ ועל דעתו זו סמך הרח"ד הלוי עצמו.

2. לדעת הציץ אליעזר, הפוסקים דחו את דברי הר"ן משום שלדעתם אין ללמוד משפחתו של רבי שהתפללה למותו, מפני שהיא פעלה בניגוד לדעה המוסכמת על החכמים כולם, ו"אם כן הרי מרבנן ראייה להיפך". רבים יישבו קושי זה לשיטת הר"ן, והסבירו שלהבנתו החכמים לא חלקו מבחינה הלכתית על כך שמותר להתפלל למותו של חולה מתייסר, אלא שלא הכירו מקרוב את סבלו הגדול של רבי "שלא ראו בעיניהם מה שראתה היא, אבל אילו ראו בעיניהם מה שראתה היא, היו מודים לה להתפלל עליו שימות", כלשון הרב שלום משאש (שמ"ש ומגן ג, יו"ד לה). וכן כתבו שו"ת אהל יששכר (סי' פג), הרב חיים קנייבסקי (במאמרו של הרב שטרן, שיח תפלה, עמ' תשיט), ובעל 'האורחות' למדני' שהוסיף שההיתר להתפלל למות החולה היה דין ידוע ומפורסם אף אצל הנשים והשפחות, אלא "שרבנן לא ידעו שהיו לרבי יסורין קשים כל כך" (ספר מדרכי נחום נדרים, עמ' קצז).

3. לדעת הרב פלאגי יש מקום לחשוש בנוגע לקרובים המטפלים בחולה "שכאשר יתפללו על מותו, תצוץ בלבם מחשבה אחת מני אלף שתתקבל תפלתם גם כדי להפטר מטירחתה", ועל כן המליץ שקרובים שכאלה יהיו רק בבחינת שב ואל תעשה. יש לציין לפוסקים נוספים שהציעו ככלל שבתפילה על החולה יבקש המתפלל שהקב"ה יגאל את החולה מייסוריו, מבלי לציין בתפלתו כיצד הדבר יתבצע: "להתפלל רק שהקב"ה יעזור שיהיה טוב לו... שלא יסבול יותר... אבל אין להתפלל להדיא שימות", כלשון הרב שטרנבוך (תשובות והנהגות

בדומה לכך כתב להלכה הרב משה פיינשטיין (אגרות משה חו"מ ב, עג), שלמד מסיפור מותו של רבי שכאשר החולה מצוי בצער "ואין מועילין מיני רפואות לרפאותו, והתפללות שיתרפא לא נתקבלו", הרי "שצריך להתפלל עליו שימות".⁴ (וראו מעשה רב עם הרב עובדיה יוסף בהערה).⁵

דעה הלכתית ממוצעת מצויה בדבריו של הרב שמואל ווזנר בנושא. לדעת הרב ווזנר עקרונית תיתכן מציאות שבה מותו של האדם טוב מהמשך חייו, ובמקרה שכזה נכון בהחלט להתפלל על מותו של אותו אדם. אלא, שלדעתו קשה להסתמך על כך הלכה למעשה, משום שאיננו מסוגלים להכריע מתי אדם חצה את הרף שבו טוב מותו מחייו: "דמי יודע בכמה וכמה מקרים אם באמת כבר הזמן שלא להתפלל?". לדעתו זהו ההסבר לכך שגדולי הפוסקים לא הביאו את דברי הר"ן להלכה – לא משום שחלקו על דבריו מבחינה עקרונית, אלא משום שלדעתם "אין דבר זה נמסר לכל אדם", "ולהכי לא מביאים זה הפוסקים בפירוש, וכך שמעת" (שבט הלוי י, רצב).

מקור ההיתר להתפלל על חולה שסובל מייסורים

אם נשוב לטענת הרב בקשי שהאדם מצווה לחיות, ואשר על כן אין להתפלל למותו של זקן שאינו סובל ייסורים, נדמה שיש לבחון את הדברים יותר לעומק, שכן למקרא דבריו מתעוררת שאלה מתבקשת: אם אמנם האדם מצווה לחיות, להיכן נעלמת מצווה זו כאשר הוא סובל ייסורים? מדוע אז מותרת התפילה למותו? נדמה שהסבר העניין הוא בכך שיש גבול למידת הסבל שאדם מחויב לסבול על מנת לקיים את מצוותיו. על סמך רעיון זה ביאר הרב זילברשטיין את שיטת הפוסקים שכתבו שישנם מצבים שבהם אין לפעול להאריך את חייו של חולה סופני מיוסר (כפסק הרב פיינשטיין, אג"מ חו"מ ב, עד; והסטייפלה, קריינא דאגרתא א, אגרת קצ). הרב זילברשטיין הסביר שפסק זה מבוסס על כך שככלל "יש גבול עד כמה חייב אדם לסבול כדי לקיים מצוה". חז"ל קבעו שהגבול הכלכלי שחובה על האדם להיות מוכן להוציא

ב, תשלח). וראו שם ששיער הרב שטרנבוך שזה היה תוכן תפילתה של שפחת רבי גם כן. וכבקשת הרב שמואל רוזנבסקי, ראש ישיבת פוניבז', מאלו שביקרו אותו בשעת חוליו הקשה "שיתפללו שהקב"ה יפרידנו מן היסורים", "וביאר שיכול להתקיים, או על ידי שהוא יעזוב, או שהיסורים יעזבו" (תשובות והנהגות ב, פב). אולם אחרים העירו שתפילה בנוסח כללי שכזה אינה נענית (הרב שמואל אליעזר שטרן, שיח תפלה עמ' תש"ט; בהתבסס על משנה ברורה קיט, ב).

4. הרב פיינשטיין טוען שזוהי גם דעת הרמ"א להלכה, והוכיח כן מכח היתרו של הרמ"א (יו"ד שלט, א) להסיר דברים המעכבין את יציאת הנפש של הגוסס "דפשוט שהוא מצד היסורים שיש להגוסס בזה".

5. הרב עובדיה יוסף הגיע יחד עם עשרה אברכים (ובהם בנו הרב יצחק יוסף) למיטתו של חולה ששכב כחמש שנים כצמח ללא כל הכרה, "ויתפללו סביב למטתו סדר התפלה הנ' כדי שימות... (ו)לא עבר זמן, והאיש נפטר לבית עולמו, וכך הותרה האשה מכבלי עגיונתה" (ילקוט יוסף, הל' ביקור חולים, עמ' סו; חזון עובדיה אבלות ח"א עמ' פא, הערה ו).

מכיסו לשם קיום מצוות עשה הוא עד כדי הוצאה של חמישית מממונו. במקרה שבו האדם נדרש להוצאה גבוהה מכך, הרי שפטור הוא מקיום המצווה. בדומה לכך, טען הרב זילברשטיין שמצוות 'ונשמרתם מאד לנפשותיכם' פוקעת כאשר נדרש ממנו לסבול ייסורים חמורים. ובלשונו: "יסורים חמורים וקשים הם מעבר לגבול החיוב", "ואינו חייב לקיים מצות 'וחי בהם' כאשר המשך חייו כרוכים בסבל כה קשה" (שיעורי תורה לרופאים ג, קעט, עמ' 220).⁶

ואמנם, אם אכן זהו בסיס ההיתר, הרי שברור שאין מקום להיתר מעין זה במקרה שבו האדם אינו מתייטר, שכן במקרה זה עליו לקיים את המצווה המוטלת עליו – לחיות ולא למות.

תפילה למותו של אדם שאינו מתייטר

אמנם, אם נשוב לדברי הרב בקשי, נגלה שיש מקור שממנו, לכאורה, ניתן היה ללמוד ולהגיע למסקנה שונה. כלומר, מקור שממנו משתמע שיש היתר להתפלל למותו של אדם, גם אם אותו אדם אינו סובל מייסורים, והוא קץ בחייו מסיבה אחרת.

הכוונה לתיאור שמופיע במסכת סוטה (מו, ב) בנוגע לעיר לוז. נמסר שם שמלאך המוות לא היה רשאי להיכנס לתוך אותה העיר, וממילא כל עוד נשארו אנשי העיר בתוך החומה, הם לא היו מתים. הגמרא מספרת שזקני העיר "בזמן שדעתן קצה עליהן, יוצאים חוץ לחומה והן מתים", "ומכאן ראינו לכאורה שאדם שנפשו קצה עליו רשאי לחבל תחבולות לקרב מיתתו" (בנין אב ו, מד). אולם, לדברי הרב בקשי ראינו זו איננה משכנעת, משום ש"אין הנידון דומה, שאותה לוז היתה עיר של גויים, ואין ללמוד היתר ממעשיהם".⁷

אמנם דחיה זו איננה כה ברורה, שכן בדברי הגמרא אין כל התנגדות למנהגם זה של אנשי העיר לוז, ובכל מקרה ישנם מקורות רבים נוספים שמהם ניתן ללמוד שמותר לאדם שקץ בחייו להתפלל למותו.

6. נראה שדברי הרב זילברשטיין הם 'לשיטתו'. לדעתו אין אפשרות לאדם לומר שטוב מותו מחייו, אך אין כל הכרח לומר כן בדעת האגרות משה עצמו. הרב זילברשטיין כותב להלכה שיש לרפא אדם בכפייה גם כשהרפואה כרוכה בקטיעת איברים וכדומה, "ואינו רשאי לומר שטוב מותו מלחיות חיי סומא", "אלא חייב לבחור בחיים למרות הסבל הנפשי הנורא", "כי עדיף לחיות בכל מצב שהוא, מאשר לא לחיות כלל" (שיעורי תורה לרופאים ג, קפד). והסכים עמו להלכה בציץ אליעזר (יח, יט), שעושים הכל כדי להציל חולה אפילו נגד רצונו. לעומת זאת יש להעמיד את דברי הרב שלמה זלמן אוירבך שאין "לקטוע יד או רגל בלי הסכמת החולה אף אם הרפואה בטוחה" (שולחן שלמה רפואה א, עמ' עה). ולדעת הרב אוירבך "מסתבר שאם החולה סובל מכאבים ויסורין גדולים, או אפילו סבל נפשי חזק מאוד" מותר להיענות לבקשתו ולהימנע מהארכת חייו, אף שרצונו לדעתו לשכנע את החולה שהדבר הוא לטובתו (מנחת שלמה ח"א צא, כד).

7. הציץ אליעזר (יח, מח) דן בסוגיה זו מצדדים שונים, ואף הוא הזכיר בדבריו את האפשרות לפיה מדובר בגויים: "עוד התחשבתי שבכלל מי יאמר שהמדובר בבני ברית, יותר מסתבר לומר שהמדובר באינם בני ברית".

ראו למשל את דברי הרב אהרון יהודה ליב שטיינמן (אילת השחר, דברים כא, י), שלמרות שגם הוא סבור שמדובר בבני עיר נוכרים, בכלל לא ברור בעיניו שהדבר אסור לישראל, וזה לשונו: "ויש לעיין אם ליהודים הגרים בעיר זו אסור לצאת מהעיר מאחר שמכניסים את עצמם באפשרות למות", והשאיר הדברים בצ"ע. ובהערות הרב אלישיב (סוטה שם) ברי היה לו שהדבר מותר אף לישראל, וכלשונו: "מבואר מסתימת הגמרא דאין בזה שום חסרון", אלא שהוסיף שצריך ביאור מדוע הדבר מותר ד"הא הוּו בזה מאבדים עצמם לדעת, והיאך הותר להם דבר זה?".

ואמנם אחרים ראו במעשה לוז הוכחה ברורה להיתר. כך כתב הרב רחמים פלא'גי בספרו יפה ללב (ח"ג יו"ד שמה, 1) שמוכח מדברי הגמרא (והתנא דבי אליהו) על אנשי העיר לוז: "שאדם שקץ בחייו מותר לבקש אופן למות", ואמנם אנשי לוז לא התפללו, אלא הלכו מחוץ לחומת העיר, אך "מה לו ברגליו ומה לו בפיו? ואין איסור בדבר". וביפה ללב שם, ציין למספר מקורות נוספים שמהם מוכח שמותר לאדם המצטער להתפלל שימות "כדי שתנוח נפשו". ולמשל המסופר על חוני המעגל שלאחר שניעור משינה שנמשכה שבעים שנה "והלך למדרש, ולא עשו לו כבוד בזקנותו כראוי", "שבשביל שהיה מצטער... ביקש רחמים ומת". ומסיים היפה ללב "ואם כן ממנו יש ללמוד". וכן הזכיר שם עוד את המסופר על אליהו הנביא (מלכים א' יט), ועל יונה הנביא (ד, ח) ששאלו נפשם למות. ע"כ. ואמנם הכתוב אינו מאריך בתיאור המניע של כל אחד, אך בנוגע לבקשת אליהו הנביא למות כתב הרלב"ג שבקשתו נבעה מכך שסבל מרעב: "שמחוזק הרעב היה בוחר במות" (מלכים א' יט, ד). וכן כתב מצודת דוד שם שאליהו ביקש למות משום שהיה שרוי בצער רב: "ר"ל הואיל ואני עתה בצער, הנה נחשבים לי ימי למרובים ואין לי חפץ בהם, ולכך קח נפשי... מה לי עתה מה לי לאחר זמן". ובדומה לכך כתב המצודות לבאר אף את בקשתו המקבילה של יונה הנביא. לדבריו הרצון של יונה למות נבע מן ההרגשה ש"טוב מותי מחיי. וזהו על כי נחלה מאד מתוקף חמימות הרוח וניצוצי השמש, וסבל יסורים הרבה" (מצודת דוד יונה ד, ח).⁸ וכן הביא הרב עובדיה יוסף את מעשה זקני לוז (יביע אומר ח"ב יו"ד כד) כהדגמה לעיקרון שמותר לאדם להתפלל שימות אם "נבחר מות מחיים", כל עוד "אינו עושה מעשה בידים, רק באמירה בפה, שמבקש רחמים למות".

ישנם מקורות נוספים שמוליכים גם הם לאותה המסקנה "שזקנה מופלגת כשלעצמה היא עילה שלא להאריך את החיים", כלשון הרב אברהם שטינברג (הרפואה כהלכה, חלק 1, עמ' 293, ביאורים וביירוים 7).

המקור המפורש ביותר הנוגע לענייננו מופיע בילקוט שמעוני (עקב, רמז תתעא).

8. וכן ציין למקורות אלו בשו"ת אור ישראל, ב, א. וראו בשו"ת מרכבות ארגמן (א, ג) שדן במקורות אלה, ובעוד מקומות רבים דומים, והעלה צדדים שונים בביאור כל מקור ומקור.

המדרש מתאר מעשה שאירע עם רבי יוסי בן חלפתא, שלפיו ניגשה אליו אשה זקנה מאד, ובפיה תלונה: "אמרה ליה: רבי, הזקנתי יותר מדאי, ומעכשיו חיים של נוול הם, שאיני טועמת לא מאכל ולא משקה ואני מבקשת להפטר מן העולם". האשה איננה מספרת על סבל וייסורים כלשהם, ומהמשך הסיפור מתברר שיש לה עוד כוחות ויכולת תנועה. ואילו רבי יוסי היה סבור שהאדם מצווה לחיות כל עוד אינו מסובל בייסורים קשים, היה עליו להוכיחה ולהסביר לה זאת. במקום זאת, המדרש מתאר כיצד רבי יוסי מבין לליבה, ומנסה יחד איתה לטכס עצה שתוביל לכך שתקבל את מבוקשה – להיפטר מן העולם.

רבי יוסי שואל אם יש לה זכות ומצווה שהיא מקפידה עליו בכל יום ויום, והיא משיבה שמנהגה הוא להשכים קום כל בוקר ולהגיע לבית הכנסת לתפילה. למשמע הדברים מייעץ לה רבי יוסי שלא תבוא לבית הכנסת בשלושת הימים הבאים. המדרש ממשיך ומספר את סופו של אותו מאורע: "הלכה ועשתה כן, וביום השלישי חלתה ומתה".

כפי שכותב הרב ישראל בארי, בספרו המדרש כהלכה (הלכות אדם למקום, שכר ועונש כז, עמ' פה), אפשר ללמוד מכאן "כמה הלכתא רבתי", שכן רבי יוסי "לא הקפיד עליה על שביקשה להיפטר מן העולם, אף שעדיין היתה יכולה ללכת לבית הכנסת, ולשמוע דברי קדושה, ולא עוד אלא שעזר לה במובן ידוע איך להיגאל מנטל הימים האלו" והוסיף הרב בארי שם ש"נראה דרך גרמא מותר, אבל ח"ו לעשות מעשה ולקצר ימים, וזה פשוט". עוד כותב הרב בארי שמשמעות הדברים היא "דהא דכתיב וְהִגִּיעוּ שְׁנַיִם אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵין לִי בְּהֶם חֶפֶץ (קהלת יב, א), היינו שהודה הכתוב בזכותו של אדם לוותר על ימים אלו ואינו נענש אם הוא מתפלל לה' ומוותר על אריכות ימים אלו".⁹ וכן הביא מקור זה הרב עובדיה (יביע אומר ח"ד או"ח לה), כדוגמה לכך שמותר לאדם להסיר מונע שמעכב את מותו.¹⁰ אמנם גם את המקור הזה פירשו רבים בדרכים אחרות.¹¹

9. ראו במהרש"א (חידושי אגדות, ברכות מז, א, 'כל העונה') שהפסוק בקהלת מלמד שאריכות ימים "יותר מדאי" איננה ברכה וטובה. וביאר שם ש"העונה אמן יותר מדאי" נופל בטעות זו – שסובר שאריכות ימים מופלגת הינה ברכה ומבקש להאריך ימיו מעבר למידה הרצויה.

10. והוסיף שיש לפרש כן גם את מעשה הזקנה שהגיעה לפני ר' יוסי בן חלפתא "דבכה"ג חשיב כהסרת המונע ושרי". וראו עוד בדברי בנו (ילקוט יוסף, ביקור חולים ואבלות, נו, א, הערה א), "דהיכא שאין עושה מעשה למות, שרי, וכדאשכחן בנדרים (מ, א)... שצריכים לבקש על החולה שימות כשמצטער בחליו הרבה, ואי אפשר לו שיחיה, ע"ש. ובזה (-זקני לוז) אינו עושה מעשה בידים". וכן כתבו בדומה לכך בעטרת פז (ה, או"ח נה), ובשור"ת חמדת צבי (ד, נד).

11. ראו עוד בציץ אליעזר (יח, מח) שליקט מספר דרכי הסבר, וכתב שם שלדעתו ההסבר הוא "שהיה זה בדרך סגולי בלבד, ולכן התיר לה בשב ואל תעשה".

החיים כזכות או כעול ומעמסה?

הזכרנו לעיל, שההסבר להיתר התפילה למותו של חולה הסובל מייסורים קשים – בעוד שתפילה למותו של אדם שאינו מתייסר נחשבת לפעולה אסורה – מבוסס על ההנחה שישנה חובה כללית המוטלת על האדם לחיות ולהאריך ימים עד כמה שיוכל. אלא שהאדם נפטר מכך, מכוח האונס הגדול של הייסורים הקשים.

אולם, הסבר זה אינו מתאים לעמדה שראינו כעת, ולפיה יש מקום לכך שאדם יתפלל למותו כאשר קץ בחייו אף מטעמים אחרים, דוגמת זקנה מופלגת.

מהו הבסיס להבנה זו? נדמה שהדברים מוסברים היטב על בסיס ההנחה שמצוות 'לא תעמוד על דם רעך' היא מצווה שבין אדם לחברו שמבוססת ונשענת על הכלל הגדול של מצוות 'ואהבת לרעך כמוך'. ממילא, החובה להציל את חייו של האדם אינה אלא במקום שהמשך החיים הוא ברכה בעבורו, ואין המצווה קיימת במקום שטוב מותו מהמשך חייו.

דברים מפורשים בכיוון זה כתב הרב זלמן נחמיה גולדברג, ולדבריו "דין הצלה קיים רק כשהניצול נהנה ממנה". "במקום שנהנה הניצול בהארכת ימיו, וטוב לו שיאריכו ימיו", "אבל במקום שטוב מותו מחייו מחמת יסורים, או שאין לו שום תועלת בחיים שאין לו דעת כלל, בזה אין דין הצלה". שבמקום שבו "טוב מותו מחייו – בזה אין דין הצלה שאין כאן טובת הניצול" (עמק הלכה א, עמ' 72, 'הפסקת הנשמה מלאכותית בחולה אנושי').

בדומה לכך כתב הרב צבי שכטר להלכה שיש ללמוד מדברי הגמרא בעניין זקני העיר לז' "שאין חובה מוטלת תמיד על האדם להאריך את חייו בכל מאי דאפשר, אלא כל שדעתו קצה עליו, ולפי דעתו אינו כדאי להמשיך בחייו, תו אין בהארכת חייו משום חובת פיקוח נפש" (בעקבי הצאן לו, יד). הרב שכטר הסביר שאמנם אין לאדם בעלות על חייו, במובן זה שאסור לאדם לוותר על החיים עצמם. אולם יש לו בכל זאת בעלות לצורך הקביעה אם המשך החיים מהווים טובה וזכות עבורו או לא, כאשר הנפקא מינא מהחלטתו זו תהיה אם חלה חובת פיקוח נפש להצילו. וראו דבריו במקום נוסף (תחומין מד, עמ' 405) בנוגע להנשמתם והחייאתם של חולים בדמנציה מתקדמת, שאין צורך בהבעת רצון מפורשת, אלא די באומדנה שהחולה קץ בחייו, והסיק מכך הוראה למעשה בנוגע לחולה בדמנציה מתקדמת, שניתן לשער שרוב בני האדם לא היו חפצים בחיים כאלו, שאין לדעתו חובה להאריך את החיים.¹²

12. השוו לדברי האגרות משה (חו"מ ב, עד), בנוגע למציאות שבה "ניחא להו לאינשי יותר אף למות מלחיות חיי יסורין כאלו", וכתב שיש מקום להניח שזהו רצון החולה גם במקרה שבו לא שמענו זאת ישירות מפיו, ש"כשלא שייך לידע דעת החולה יש לתלות שאין החולה רוצה, וליכא החיוב לרפאותו". ויש שלמדו בדומה לכך ממה שהתפללו חכמים למותו של רבי יוחנן (בבא מציעא פה, א), וכפי שכתב בשו"ת אור ישראל (ב, א) שיש

ההיגיון העומד מאחורי תפיסה זו ברור למדי. החיים הם זכות גדולה שהקב"ה העניק לאדם, ולא עול שנכפה עליו אף בניגוד לרצונו בכל מצב ובכל תנאי. אם כן, כאשר אדם מגיע למצב שבו – באופן סביר ומובן¹³ – הוא מרגיש שטוב מותו מחייו, אין חובה להמשיך ולהאריך את חייו בכל מחיר.¹⁴

לפנינו, אם כן, שתי תפישות עקרוניות שונות: מצד אחד תפיסה לפיה החיים הם בעלי ערך אין סופי תמידי. ומנגד, התפיסה שלפיה החיים הם זכות ומתנה – ואיכות החיים של האדם מסורה לקביעתו שלו – שיקבע אם טוב מותו מחייו.¹⁵

ויש להעיר שדברינו נסבו על דינו של אדם שקץ בחייו מפאת זקנתו המופלגת, אך מבחינה עקרונית אין הדברים אמורים במצב זה בדווקא, ונכונים הם עקרונית גם ביחס לאדם שקץ בחייו מפאת נסיבות חייו הקשות בגיל צעיר יותר.¹⁶

ללמוד משם "דאפילו באופן שאין צער האדם, שנעשה רק מהחולי שוטה, רח"ל, ובזה מפסיד ממנו את הצלם אלקים ואת הכבוד העצמי... מותר להתפלל עליו שימות".

13. וכלשון הרב שכטר במאמרו (בעקבי הצאן שם): "אא"כ גילה דעתו באופן שרובא דרובא דאינשי לא היו אומרים כמותו, דבכהאי גוונא אמרינן דבטלה דעתו אצל דעת כל בני אדם, ותונבא הוא דנקיט ליה, ואין בדבריו כלום", וחזר על כך בתחומין מד, עמ' 406.

14. ראו בנוגע לכך את הערת הרב עובדיה יוסף (חזון עובדיה אבלות ח"א עמ' מא) שדברי חז"ל לפיהם יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים מכל חיי העולם הבא לא נאמרו "באדם המדוכה ביסורין, ומתפתל מיסוריו, ולבו בל עמו". ומשום כך דחה שם את דברי הציץ אליעזר ודברי שו"ת קנין תורה בהלכה (ב, קכ), שלמדו מדברי חז"ל אלו לאסור את התפילה למותו של החולה המתייסר, וכטענת הקנין תורה שם שהיות והייסורים הקשים גורמים לאדם להיות "בתשובה נוראה" שממקרת את עוונותיו, "אם כן למה יהיה היתר להתפלל עליו שימות להצילו מיסורי עולם הזה ועל ידי זה גורמין לו אולי יסורין בגיהנם הקשין מיסורי עולם הזה" (והוסיף שזהו הטעם לכך שהפוסקים לא הביאו את דברי הר"ן להלכה).

15. הרב משה דוד טנדלר כתב שמוכח ממקורות רבים, ביניהם סיפור הזקנה ורבי יוסי בן חלפתא, ואנשי העיר לוז ("עיר של צדיקים" כלשונו), שיחד עם ההתחשבות ההלכתית ב"קדושת החיים", "יש מושג של איכות החיים בהלכה". לדבריו "אין להאריך חיי צער אם החולה מתלונן שטוב לו מיתה מחיים", ויש להתחשב בהקשר לכך לא רק בצער גופני ופיזי, אלא גם בצער פסיכולוגי ש"אין החולה מחוייב להשתדל להאריך חיי צער פסיכולוגי" (בית יצחק כה, תשנ"ג, עמ' 277). עמדה מנוגדת בתכלית מצויה בדברי הרב יצחק זילברשטיין שהתנגד למחשבה שישנם חיים שאינם "חיי איכות" וממילא נכון שלא לפעול להאריכם. לדבריו "השקפה זו מנוגדת בתכלית להשקפת התורה", ויש להאריך בכל מצב את חייהם של חולים חשוכי מרפא, שכן התורה מלמדת "שכדאי להאריך חיים אף כשהסבל הוא רב. וכן ימי הזיקנה, שבהם מכיר האדם את האמת, ורואה את הזיוף שבעולם השקר, הם החיים בעלי ה"איכות" הגבוהה...". (שיעורי תורה לרופאים ג, קפט; ראו עוד שם סי' קצו).

16. ראו בשו"ת מרכבות ארגמן (א, ג), שדן בשאלתה של אשה גרושה בת כששים ושלוש, שחרב עליה עולמה בעת שבנה היחיד נהרג בפגיעו זמן קצר אחרי בר-המצווה שלו. כלשון המחבר שם, "ונפשה לשאול הגיעה אם תורשה מעתה להתפלל על עצמה שתמות כי קצה בחייה ואיננה מוצאת בהם יותר טעם או שמא יש בעצם בקשה זו איזה צד של איסור". לאחר שדן בסוגיה מצדדיה השונים, הסיק המחבר שמעיקר הדין אין איסור על האדם ליחל ולהתפלל על עצמו שימות גם כשאינו מצטער בייסורי הגוף אלא שהוא "שרוי בצער יגון או מצוקה נפשית", וממילא קץ בחייו. והוסיף שהתייעץ בעניין ושאל את מורו ורבו הרב יוסף בן פורת, שהשיב שאותה אישה יכולה להתפלל על עצמה למות, "ואינו רואה שום סיבה או טעם לאסור. ועוד כי אפשר שבאמת עדיף לה

האם ההיתר להתפלל מלמד על דברים נוספים גם כן?

וכאן יש לזכור שכבר הורונו גדולי הפוסקים שאם אנו מוצאים היתר להתפלל על מותו של אדם, הרי שהדבר מוכיח שאין עוד חובה על סובביו לפעול להארכת חייו בקום ועשה.

הרב יעקב אריאל התנסח כך: ההיתר להתפלל למותו של החולה מוכיח שאין מצוה "בהארכת חיים של סבל וייסורים". הוא מסביר בטוב טעם ש"לא יתכן שיהיה מותר להתפלל על חולה שימות, בניגוד לרצון ה' המתבטא בהלכה. אלא על כרחך אין מצוה להאריך חיים של סבל וייסורים קשים" (באהלה של תורה א, נו).

בדומה לכך כתב הרב משה פיינשטיין שסיפור מותו של רבי מלמד שבמקום שבו החולה סובל סבל רב, ואין כבר אפשרות לרפא את מחלתו, אין לנו לנסות ולהאריך את חיי הסבל והייסורים על ידי מתן תרופות. לדבריו, כאשר חולים הגיעו למצב שכזה, אסור לעשות שום פעולה שתקצר את ימיהם, אך מגדגם גם "אין ליתן לו מיני רפואות – אלא יניחום כמו שהם" (אגרות משה חו"מ ב, עג). ולדעתו הארכת חיי שעה של ייסורים זהו בבחינת איסור ממש.¹⁷

בדומה לכך כתב גם הרב שלמה זלמן אוירבך שיש ללמוד מההיתר להתפלל למותו של החולה שגם כאשר ישנה אפשרות להאריך חיי סבל וייסורים חזקים, "יש רשות להתנגד ולהשאר בשב ואל תעשה..." (שולחן שלמה רפואה א, עמ' עד). ואף הרחיב היתר זה – לנהוג בשב ואל תעשה ולא להאריך חיי אדם – למצבים נוספים שבהם האדם מחליט שטוב מותו מחיי סבל לאחר טיפול רפואי שיציל את חייו, אך יהפכוהו לאדם אומלל שחייו מאוסים בעיניו.¹⁸ ופסיקה דומה מופיעה בדברי הסטייפלר (קריינא דאגרתא א, אגרת קצ), והרב משה הלברשטאם (שו"ת דברי משה סי' צה).¹⁹ ושמא יש מקום ללמוד מכך גם לנידוננו אנו, ואכמ"ל.

ככה, כי עלולה עוד להגיע לידי כפירה בעיקר אחר שעבר עליה דבר כה קשה, ולא תפסיק להרהר ולדוש בו. ולא דיה שכבר אין לה עולם הזה, עוד עלולה להפסיד גם את עולמה הבא, וד"ל, עכת"ד.

17. "דאסור לעשות אמצעים להאריך חיי שעה באופן שיהיה ביסורים, וסתם עיכוב יציאת הנפש בגוסס הוא ביסורים" (אגרות משה יו"ד ב, קעד). כפי שהרב פיינשטיין מבהיר אין ללמוד מכאן שום היתר לקצר את ימיו של אדם בקום ועשה, אלא רק להיות בשב ואל תעשה ולא לפעול להארכתם.

18. לדבריו אם קטיעת רגל תציל את חייו של אדם, אבל המחיר יהיה שיהפוך לאדם אומלל בגלל הסבל הנפשי, הרי ש"אפשר שמצד הדין מותר לו להתנגד", ובדומה לכך רשאי להימנע מדרך הצלה שתהפוך אותו "למשא ומעמסה על משפחתו, וגם מביאה להתמוטטות, והוא עדין הנפש אשר חיים כאלה מאד מאוסים הם בעיניו, וסבלו באמת איום" (שולחן שלמה רפואה א, עמ' עד). ראו עוד בדבריו במנחת שלמה (ח"א צא, כד) שנראה מהם אחרת.

19. יש שהוכיחו שגם חיי שעה מלאים בייסורים נחשבים בעיני ההלכה כזכות גמורה, מהחובה ההלכתית לחלץ אדם שנלכד מתחת למפולת, וההנחה שחובה זו קיימת גם אם החולה יבקש שיניחו לו ויתנו לו למות (ציץ אליעזר ט, מז). הרב משה הלברשטאם דחה ראייה זו, וכתב שחובת הוצאת אדם מהמפולת היא דווקא משום שיתכן ובכך יקלו מעליו את כובד הייסורים, וכשזה לא המצב, "בכהאי גוונא שפיר אפשר דשב ואל תעשה

סיכום

ראינו שמן המקורות עולה כי ההיתר להתפלל על מותו של אדם אינו מוגבל בהכרח למצבי ייסורים קשים בלבד, אלא משקף תפיסה רחבה יותר, שלפיה ערך החיים בהלכה אינו מנותק מטובתו של האדם, וכי אין האדם מחויב לפעול להארכת ימיו בכל מצב שהוא. לאור זאת, ניתן להציע כי במצבים מסוימים – כגון זקנה מופלגת המלווה בתחושת אובדן ערך ומשמעות, ועל אחת כמה וכמה מצבים דוגמת דמנציה מתקדמת וכדומה, שמותר להתפלל למותו של אדם ואף להימנע מטיפולים מאריכי חיים, אך יודגש שאין בדברים אלה משום מתן היתר כלשהו לקצר חייו בקום ועשה.

עדיף" (דברי משה סי' צה. ובדומה לכך כתב בחשוקי חמד, כתובות קד, א). הרב הלברשטאם ציין שהרב ווזנר שיבחו על הסברו זה, והפנה לדברים שכתב בשבט הלוי (ו, קעט) בעניינו של גוסס, שגם אם ישנה חובה לפעול להארכת ימיו, הרי שזה רק אם "לא מתגברים על ידי זה יסוריו יסורי מיתה ארוכים". ובמקום נוסף (שבט הלוי ח, רנג) כתב, שחולה "שאי אפשר כלל לרפאותו, והוא מסובל ביסורים, ואין ביד הרופאים להקל לו מהיסורים, רק אפשר... להאריך ימיו במצב כמו שהוא עכשיו דהיינו ימי יסורים איומים ארוכים... דעת תורה נוטה לזה שאין חיוב פיקוח נפש להאריך יסורים".